

Še grabi esejiste strah
za čist slovenski zvok pri zvonu —
in morda tudi, ker božanstvo Ptah,
ker ne sedi primat na kranjskem tronu.

A ti? — končuje pismo. — Jaz? Sem krik,
pritajen za nas vse, na mrtvi straži
pred zgodbami kot sfinge nemi lik —
sem skrb, ki več ne ljubi, ne sovraži . . .

APOSTOL ČEŠKEGA TRADICIONALIZMA

R A J M U N D H A B Ř I N A

Življenje, ki gre nenehno naprej, gnano po svoji notranji nujnosti, po prometejskem hrepenenju, prodreti v skrivnosti, in po žgoči potrebi, da bi bil jutrišnji dan popolnejši od današnjega, se včasih nenadno zaustavi in ozre nazaj. Nikdar pa ni dovolj poudarjeno, da take zaustavitve niso slučajne, saj jih v dinamičnosti življenjskega dogajanja ni povzročila potreba odmora ali mirnega kvietizma. Zdajci opaziš, da je življenje zopet dvignilo sidro in zajadrilo na novo pot. Odkod torej takele zaustavitve in kakšen je njihov smisel? Vse kaže, da so to trenutki nenadnih obratov in nevarno razrvanih negotovosti, hipi osebnih ali množestvenih pretresov, ko posameznik ali družba izgubi ravnovesje, pa se zaradi tega zaustavita in ozreta v preteklost, iščoč v nji opore. Tako vrnitev v preteklost — in samo ž njo si lahko pojasnimo vsak pristni tradicionalizem — najdeš kot poseben razvojni paradoks tudi pri najnaprednejših duhovih. Izmed mnogih primerov naj navedem najtipičnejšega prevrednotevalca vseh dosedanjih vrednot in Argonavta novih idealov, Friedricha Nietzscheja, ki se je vedno rad vračal v preteklost, čeprav je sicer v svojem drugem „Času neprimernem ogledu“ poveličeval nemo žival, ki je ne obtežujejo nikaki spomini na minulo.

Nič drugače ni v slovstvenem življenju. Ne poznamo velike književnosti, v kateri bi se kritiki ne vračali vedno iznova v preteklost, najsi že iščejo v nji orientacije o narodnem duhu ali samo okrepčila v literarnih zmedah. Anglija se vedno iznova zaustavlja pri Shakespeareju in Miltonu, sklicujoč se na oba svoja velika klasika, Francija pri klasicizmu XVII. stoletja, Nemčija pri pesnikih weimarskega kroga in Rusija pri Dostojevskem. Izmed čeških kritikov, iskalcev zavestno narodnega slovstva, ki so se zaustavljali v tesnobah časa, da bi se ozrli v minulo, moramo omeniti poleg dveh izrazitih glasnikov narodne tradicije, Eliške

Krásnohorské in Viléma *Mrštika*, vélikega patriarha sodobne češke kritike F. X. Šalda. Šalda zahteva književnost, ki jo bo „narod vpletel v svoje najčistejše in najskrivnejše sne, ki ji bo zaupal sleherno svoje najvišje upanje, vsako obliko svojega bodočega življenja, ki jo je dosihmal nosil nekje v prsih samó kot tesnobno možnost in obet“. Dalje naj omenimo Emanuela *Chalupnega*, ki je prešel iz realizma v zavestno češki tradicionalizem. Toda prvi na Češkem je navezal na preteklost Arne *Novák*, vodilni literarni kritik in češki književni zgodovinar, izraziti individualist z nagibom k notranjemu aristokratizmu, močni duh, ki ni zaman imel svojih učiteljev in vzornikov v Ibsenu, Carlyleu, Lessingu in Goetheju. Duh, obdarjen z nenavadno dovzetnostjo in obdan z evropskim obzorjem. Z največjim pogumom in doslednostjo, s presenetljivim poznanjem zgodovinskega razvoja narodnega slovstva enako kot z veliko moralno silo je krenil Arne Novák v to smer. Uporabljaóó antično alegorijo o mitološkem „stopanju nizdol v podsvetje“, je mislil s tem svojo priključitev na pozitivne vrednote češke leposlovne preteklosti.

Novák je pričel literarno delovati prav na nasprotnem tečaju; njegova prva knjiga je imela naslov: *Menzel, Börne, Heine in začetki mladonemške kritike*. Izprva so ga smatrali za izrazitega ljubitelja vsega tujega. Svojo vseučiliško pot je bil začel kot docent nemške književnosti na Karlovi univerzi v Pragi. Toda tudi v njegovem primeru se je pokazalo to, kar že prej pri Zeyerju, Vrchlickem in pri češkem kozmopolitizmu sploh, da so oni, ki so jih obtoževali tujstva, najbolj goreče ljubili svojo domačo zemljo. Novák, ki se je, prav kakor Zeyer in Vrchlický, po svoji posebni nadarjenosti zelo lahko vživljal v vse kulturne izpodbude, ni mogel nikdar pozabiti globokih korenin svojega naroda. Po rodu je iz starodavnega Litomyšla z njegovimi preživeli narodnimi tradicijami, ki so bile pomemben inspiracijski vir monumentalnemu epiku češke zgodovine in gogoljevskemu spoznavalcu narodnega junštva, Aloisu Jirásku. Novákov plemeniti oče Josef, „pošten in skromen zvonar na rodni češki grudi“, zlasti pa poleg številnih Masarykovih, Vlčkovih in Šaldovih izpodbud globoki vpliv matere, realistične in narodopisne pisateljice Tereze Novákové, katere osebnost in literarno delo sta zrasla iz tipičnih čeških korenin, to so bili viri, ki so nenehno napajali njegovo narodno zavest. Tuji viri, najsi so bili Lessing, Brandes, Kerr ali francoska kritična šola, niso mogli zabrisati te zavesti, marveč so samo vplivali na njeno karakterno modifikacijo. Tako je zlasti Lessing, ki mu je bil Novák posvetil prodorno konfesijo v svojih „Možeh in usodah“, učil kritika, da dojemaj svojo usodo kot dramo vznemirljivega pustolovstva med intelektom in sensibilitnostjo in ga je vodil — podobno kot Ivana Cankarja — ne k ponosu s tem, kar doseže, marveč s

tem, kar išče. Prepričeval ga je, da je postranskega pomena, če kdo dela literarno: življenjski poklic mu bodi delo s samim seboj, ne z literaturo. Tako torej vidimo, da Arne Novák, najsi sicer še tolikanj gledajo v njem ljubitelja vsega tujega, stalno goji živo narodno zavest in ljubezen. Iz nje so potekli njegovi kritični doneski k zgodovini češkega humanizma, njegovo razčlenjevanje Jungmannovega članka o klasičnosti v slovstvu, njegove „*Stručné dějiny literatury české*“, knjiga o Janu Nerudi, „*Máchova „Krkonošská pouť“*“, podobe čeških pisateljev v knjigi „*Mužové a osudy*“ in nove v knjigi „*Myšlenky a spisovatelé*“, pa njegova knjiga „*Praha barokní*“, ki jo je navdihnili likovna umetnost in v kateri odkriva dušo Prage v XVII. in XVIII. stoletju s finim vizualnim dojemanjem, obenem pa z globokim kulturno-psihološkim razglabljanjem.

Tedaj pa je vzvihrala svetovna vojna in razmaknila dotedanja obzorja. Zgodovinski trenotek kolektivnega pretresa, ob katerem je tesnobno zaječalo srce in vztrepetalo od bojazni za narodovo usodo, je privedel tudi Nováka k bedečim narodnim stražam. Arne Novák, dotlej neumorni lessingovski polemik, subjektivist z močnimi napadalnimi nagibi, ki je vprav zaslovel v tem, kako si je delal iz ljudi sovražnike, kritik, ki mu je dotihmal bilo zanikanje lessingovsko sredstvo obrambe pred zanikanjem okolja in časa, je kmalu prevrednotil svoje stališče. Dve knjigi, ki sta izšli istega leta (1916), esejistični „*Zvony domova*“ in objektivna „*Kritika literární*“ sta mejnika v njegovem delu. Zdaj je začel s polno zavestjo razredčevati svoj subjektivizem in je artistično umevanje kritike podredil moralni zahtevi kritikove odgovornosti. Svoja prejšnja subjektivna zrelišča je postavil v službo višje etike in narodne celote; postal je miselni glasnik kolektivnega stremljenja, našel je svojo tolažbo in jo delil še drugim. Skratka: Novák se je uvrstil v boj *kot kulturni in literarni psiholog in je jel sredi obupne negotovosti tedanje nevarne dobe opozarjati na temeljne narodne tradicije. Iz njih naj obupavajoča in hirajoča češka misel črpa silo in zaupanje.*

Ta novi idejni bojevniki je obenem prevrednotil tudi formo; zgostil in discipliniral je svoj slog ter skušal pisati v čistem pojmovnem jeziku. Takoj v začetku knjige „*Zvony domova*“ najdeš značilen esej „Štiri sporočila Jana Amosa Komenskega“. V njem kaže z vidnim poudarkom na sedanost Komenskega moralno junaštvo „vsemu nakljub“, njegovo strmo pot k notranji popolnosti, ki ga uvršča med brate Pascalovih molitev, Miltonovih stokov in Corneillovega zanosa. Ta Novákov esej je obenem s pesmimi Antonina Sove in Viktorja Dyka, zlasti pa s Křičkovo slovečo pesmijo „*Medyna Glogowska*“, ki so izpodbujale češki narod v najtežjih trenotkih vojne preizkušnje, začrtal smer hrabri literarni družini okrog „*Lumira*“, obzornika, v katerem je bil najprej priobčen. Takoj

za njim se vrsté eseji „Jan Kollár o Janu Husu“, „Mojster Jan Hus in češka reformacija v Machovem delu“ in „Jan Hus v delu Jana Nerude“, sami tehtni doneski k češkemu tradicionalizmu, ki je zdaj postal važna sestavina Novákovega dela. Posihmal ga to novo zrelišče zvesto spremlja vse do današnjega dne; prav posebno ga kažejo te-le knjige: „*Podobizny žen*“ (1918), „*Studie o Janu Nerudovi*“ (1919), velike študije v „*Literatura česká XIX. století*“ (Vocel, Palacký, Rubeš, Němcová, Pravda in razne časovne karakteristike), „*T. G. Masaryk*“ (1920), „*České písemnictví s ptací perspektivy*“ (1920), „*Jos. V. Sládek*“ (1920), „*Svatopluk Čech*“ (prvi del 1921, drugi del 1923), „*Problemy moravské literatury*“ (1922), „*Krajané a sousedé*“ (1922), „*Z času za živa pohřbených*“ (1923), „*Hovory okamžiků*“ (1926), „*Nosiči pochodní*“ (1928), „*Josef Dobrovsky*“ (1929), „*Poselství, důvery a jistoty*“ (1929), „*O Teréze Novákové*“ (1930), „*Duch české literatury*“ (1930), „*Léta třicátá*“ (1932), „*Duše Brna a jeho kultura slovesná*“ (1932), „*O české próse výpravné*“ (1933).

*

V čem je potemtakem Novákov tradicionalizem in kakšna je njegova podlaga?

Korektiv proti sredobežnim tendencam tako zvanih primerjajočih literatur bodi korenito narodna književnost, ki se bo po svoji markantni svojstvenosti razločevala od drugih slovstev. Če se pesnik zaveda, da je literatura izraz plemenskega čuvstvovanja vsakega naroda, ki je pri slehernem narodu drugačno; če skuša ustvarjati v duhu svojega naroda in razumeti tega duha preko slovstvenih del preteklosti in če kritik odkriva njih obče zakone ter išče v njih osnovne tipe, s katerimi se je narodni duh izrazil v najpopolnejši obliki, tedaj pridemo do slovstvenega tradicionalizma v Novákovem smislu. Le-ta ne pomeni samo proučevanja narodove književnosti v preteklosti, marveč tudi nje zavestno nadaljevanje; pomeni, da pisatelj podreja svojo individualnost nadosebnim plemensko-narodnim vrednotam. Tradicionalističen kritik mora — v nasprotju z literarnim zgodovinarjem — natanko razločevati žive slovstvene vrednote od takih, ki so zgolj zgodovinske, ter iskati njih zvezo s sodobnimi potrebami, v negativni sferi pa odklanjati vse, kar nasilno moti narodno tradicijo. Takemu tradicionalizmu je močno nevarno to, da se kaj lahko izprevrže v slepi kult preteklosti, da utegne v novih književnih smereh videti nevarno ogražanje tradicije in da bo s strogo dogmatičnostjo svojih vzorov in pravil samo brzdal književni razvoj. Vendar je vprašanje, ali tudi Novákov tradicionalizem podleaga taki nevarnosti. Na to moram takoj odgovoriti: Ne!

Osnovni in primitivni nagon k pravemu tradicionalizmu je po Nováku paradoksna, vendar pa z ritmičnimi zakoni življenja utemeljena oblika sporazumevanja med dvema pokolenjima, pri čemer je pokolenje, ki leži med njima, praviloma izključeno. Novák praví tradicionalizem se potemtakem začne šele tedaj, kadar se neka generacija zavé, da stoji za njo z vsemi svojimi izročili in s svojo nemo voljo do pomoči vrsta davnih, nji sorodnih rodov, h katerim bi se hotela zateči po svét in pomoč, kadar jame kolebati tam, kjer so delovali že predniki. Ta podzavestna skupnost z davnimi generacijami, ki je poglavitna vez narodne celotnosti, je kajpak pomembna za sedanost samó v tem, kar je kdo posnel iz nje kot svoje intenzivno doživetje in kar je strnil s svojo individualnostjo. To se pravi: kar si je bil izbral iz literarne preteklosti kak leposloven umetnik, to, v čemer je umetnik občutil notranjo inspiracijsko sorodnost z lastnim duhovnim življenjem, v čemer je on sam odkril v preteklosti sedanost, tako da mu je njegovo notranje izkustvo izpremenilo preteklost v tradicijo. Pri tem pa prihaja v poštev še neki važen činitelj, namreč *iracionalna prvina*, ki se kot karakterizacijska sestavina vsakega umetnostnega ustvarjanja združuje z nezavestno nujnostjo in s podzavestjo. Tradicija potemtakem ne veleva že sama po sebi, da bodi pisatelj zaveden nadaljevalec preteklosti; pisatelju, ki ima v sebi literarno preteklost kot svoje notranje doživetje, ne pa samó kot golo spoznanje, prihaja ta dama pri njegovem stvarjanju kar sama v obiske. Ni treba, da bi jo šele klical in vedé čakal nanjo; pojavlja se kot njegov nujni notranji glas, ki ga ne more preslišati. Arne Novák vídi prav v tem nezavestnem prispevanju k stvarjalnemu procesu njegovo največjo vrednost. Zanj je našel v svojem skoraj mističnem občutju sovisnosti čudovito lepo primero z mrtvimi predniki in roditelji. Le-ti nam v življenju „največ pomagajo takó, da nas z glasom krvi, z gibom vesti ali z moralnim soglasjem ogovoré takrat, ko jih niti vpraševali nismo, in vendar so nam bile v takih trenutkih močno potrebne njihove, z onega sveta podane roke, prinašajoče pomoč in oporo“.

Poleg treh inspiracijskih prvin iracionalnega in prav mističnega značaja je tradicija še po neki drugi poti udeležena pri umetnikovem stvarjanju. Namreč tedaj, če umetnik začne stvarjati s polno napetostjo svoje inteligence in s težnjo, da bi *vse tehnične in kritične pripomočke, kar jih je bilo izumljenih v preteklosti*, izkoristil v prosep svoje kompozicije. Bilo bi abotno, če bi si bil iznova delal pot, ki so jo izkrčili predniki; njih skušnje so vendar lahko postale tudi njegova last. Predniki mu lajšajo pot, zakaj „mrtvi se ne pojavljajo zato, da bi nam pili kri, marveč zato, da bi nam ponudili roke in se z nami vred včlenili v verigo sotrudnega bratstva“. Tradicionalizem, ki bi gojil kult celotne miselne

in kolektivne preteklosti, bi bil v večji meri nadlega kakor blagoslov. *Edino zdrav tradicionalizem je potemtakem svobodna in preudarna izbora miselnih in literarnih prednikov.*

Ta miselni razvoj leposlovnega tradicionalizma se je kristaliziral v Nováku od njegovih „Zvonov domovine“, ki stoje na meji, v zorečo gorečnost in prosvetljeno modrost knjige „Iz časa za živega pokopanih“. Odtod se je razvijal v knjigo s schopenhauerskim nazivom „Nositelji plamenic“ (1928), ki ima poleg motta „Skozi vekove si izročamo svetilke“ ponosni podnaslov „Knjiga češke tradicije“. Tu Novák razglablja češko prozo in dramo; mimo že obravnavanih tradicionalnih idej kaže v praktični obliki temelje stilnega tradicionalizma v češkem pesništvu. V bistro zgoščeni formi — in v umetnosti sintetičnega pisanja mu ni kos nihče na Češkem — je tu obdelal Jungmanna, tega stvarjalca češke leposlovne besede in prvega, ki je opozoril na narodno svojstvenost kot življenjski problem češkega slovstva. Obravnava ga predvsem kot ustanovitelja češke tradicije; po njegovih stopinjah so hodili Neruda in Krásnohorská, Halek in Vrchlický, Čech in Šalda, kadarkoli so premišljali o možnosti in pogojih narodne književnosti. Takoj za njim se je začela nova trojna tradicija: Kollar je utemeljil govorniški princip, ki so ga nadaljevali Vrchlický, Čech in Krásnohorská; vsi so se v sebi borili z glasbenim principom, kakor ga je postavil Čelakovský, ter se preko optimističnega idealizma pomirjali s filozofsko liriko K. H. Mácha, ki je utemeljil vizualno formalno načelo. In že je tu Nerudovska stilna tradicija, ki je neločljivo združena z načelom moralne samovzgoje; po njenih stopinjah so krenili Sládek, Machar, Dyk, Toman, Wolker, Gellner, Křička, Durych in naposled tudi sam Arne Novák. Jiří Wolker, ki je prisluškoval ritmu narodnih balad in se je zavestno učil pri Erbenu in Nerudi plastičnosti besede, je med mladimi pesniki najboljši dokaz za tradicijo. Če so bili Zeyer, Hlaváček in Březina nadaljevalci machovske tradicije, sta Březina in Sova nadaljevala tradicije Vrchlickega, ki je zajela tudi mlade: Neumanna, Theera, Wojkowica in Medka. Le-tem tradicija ni omejitvev, marveč pomnožitev njih samih; ona jim je odprla pot h globoko skritim notranjim vrednotam. Z nenavadno sposobnostjo za odkrivanje združujočih stališč je Arne Novák pokazal notranjo sovisnost zmagovitega Masarykovega poslanstva s poslanstvom Riegra, Palackega, Balbina, Komenskega in Husa. Takisto je — skoraj bi dejal — smelo pogumen, ko stika za osnovnimi sestavinami duha češke književnosti ali ko išče v duši Brna, ki je bil dolgo v nemškem jarmu, slovstveno kulturo, katere tradicija je sedaj še sila kratka. Prav tako pogumno je njegovo najnovejše delo, ki je v njem podal prvi kritični oris celotnega razvoja češke pripovedne umetnosti. Z ljubeznijo do češke tradicije izvršuje

Novák najprej v „Přehledu“, „Narodnih Listih“, „Venkovu“ in od leta 1921. v „Lidovih Novinah“ kot literarni referent srečno službo kulturnega posredovalca. S svojimi visokimi zahtevami širi meje češkega leposlovja in smotrno uči, kako je treba dosežati evropsko višino.

Ali pa je mogoče spraviti vse obsežno kritično in slovstveno zgodovinsko delovanje Arna Nováka v tesni kalup pojma leposlovnega tradicionalizma? Nikakor ne: le-ta je samo ena, dasi dovolj tehtna sestavina njegovega široko razčlenjenega duha. Saj je Novák v svoji „Knjigi češke tradicije“ jasno povedal: „Tradicijska ni in ne sme biti nič drugega kot pot k samemu sebi, jamstvo varnosti, kaŹipot k notranji gotovosti; toda koliko poti in sredstev vodi mimo nje k istemu smotru!“ V njegovi močno zapleteni, neverjetno načrtani, čudovito absorbirajoči in z neizmerno tenkočutnostjo se prilagajajoči osebnosti zavzemajo poleg tradicionalizma enako tehten pomen in namen *forma filološke, estetske, sociološke in moralne metode*. Le-tem pridružuje ta mojster sinteze in jezika še vizualno stilno načelo, prav posebno pa še glasbeno načelo, ki povsod išče gibanja in ritma, Schopenhauerjevega pravzora vsake godbe, prebujenja volje v zavest in v stvarjalno objektivizacijo.

(Iz češkega rokopisa prevel B. Borko.)

KOPAČI

I V A N P O T R Č

Na zimo so se potegnile koče v dve gubé in odmrle pred svetom. Za ozkimi, zamazanimi in zapaženimi okni so ljudje prekvartali vse dolge, mrzle in lačne dni, preklinjali in se obirali ter hodili prosjačit po kmetijah. Stare koče z ilovnatimi, blatnimi in mrzlimi tlemi, ki so tako nizke, da se človeku ni mogoče pošteno pretegniti, so bile polne kilavega otroškega vekanja, slabega tobakovega dima in medle vlage, ki se je dvigala od opranih otroških cunj, obešenih nad gašperji ali vdrtimi pečmi.

Na pomlad pa so se koče, razmetane po gričih in klancih, prebudile iz svoje revščine. Iz zakajenih prikletov so se začeli dramiti bajtarji.

Delo se je odprlo. Po goricah se je začela rana kop.

Mimo Jurove viničarije je tekla po plitvem jarku blatna snežnica. Z gorice, ki je visela nad klancem kakor plast sive, umazane zemlje, so se stekale vode. Zgodilo se je, še zdaj pripovedujejo, da je nekdanj, davno že, malo pred trgatvijo, ko se kolje v gorici nagiblje in čaka trgačev, potokla toča vímenato grozdje in je po tem jarku mimo koče tekel mošt, pomešan z blatom in listjem, brozga, da bi človek preklel vse dneve svojega garanja in upanja, ki so šli v nič.